

Herédi Károly

A vajdasági magyar gyerekirodalom kezdetei (1925–1969)

*„Miért nincs mesemondónk, Pósa Lajosunk vagy Benedek Elekünk,
hogy gyerekeink mese nélkül ne maradjanak?”*
(Szenteleky Kornél)

Bevezető

Dolgozatomban a vajdasági magyar gyerekirodalom kezdeteinek vázlatos történetén túl néhány jelenség részletesebb bemutatására is vállalkozom. Az ismert és fellelhető szövegtörzsek jelentős részét prózai szövegek, illetve verses formájú elbeszélések, mesék alkotják, ezért a tanulmány is leginkább ezeket tárgyalja, nem veszítve szem elől azt sem, hogy mind a lírai, mind a drámai opusok, továbbá a gyereksajtó és a fordításirodalom számbavétele, feldolgozása fontos eredményekhez vezethet. Külön figyelmet kapnak Gergely Boriska 1920-as és 1930-as években keletkezett életművének idevágó darabjai, továbbá a tudományos-fantasztikus irodalom egyes válfajainak megjelenési formái az ötvenes–hatvanas évek vajdasági irodalmi színterén. A tanulmány középpontjában a modernizálódási kísérleteket is felmutató vagy új esztétikai minőségek meghonosítására törekvő szövegek kerültek. Úgy látszik azonban, hogy nehezen rajzolható ki egy önálló gyerekirodalmi alakulástörténet, és a hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének gyerekirodalmi gazdagodása felülről, a kortárs irodalom folyamataiból vezethető le, még ha nem is lehet elvetni olyan életművek hatását, mint Németh István vagy akár a képregények kultúraformáló súlya.

A gyerekirodalmi korpuszsal irodalomtörténetében Bori Imre csupán érintőlegesen foglalkozik, de Gerold László sem közöl irodalmi lexikonjában gyerek- és ifjúsági irodalom című szócikket,

ugyanakkor az egyes műveknél jelzi, ha az adott könyv ide sorolható. Bori Imre a gyermek- és ifjúsági irodalom szókapcsolatot az ide tartozó művek túlsúlya miatt az ifjúsági irodalom kategóriájával azonosítja, jelen dolgozat azonban összefoglaló néven a gyerekirodalmat használja. A közeg történetét feldolgozó későbbi közlemények, mint Fekete J. József és Bence Erika egy-egy tanulmánya a Bori által megszabott kereteket nem tágították vagy mélyítették, holott rendelkezésünkre állnak Csáky S. Piroska bibliográfiai munkái, amelyek mentén teljesebb képet kaphatunk erről a területről. Bence Erika tanulmánya (BENCE 2001) a hatvanas évek paradigmaváltására helyezi a hangsúlyt, a korábbi műveket előzményként minősítve nem tárgyalja. Fekete J. József (FEKETE J. 2003) tágabb teoretikus keretben és kontextusban vizsgálja a területet, Bori Imre tanulmányát pedig kivonatolva közli.

Az első próbálkozások

A jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint a könyv formájában is megjelent első jugoszláviai magyar gyerekirodalmi mű Márton Mátyás *Jancsi történetek* című, Szabadkán kiadott prózakötete 1925-ből. Márton Mátyás (Aldebrő, 1852. okt. 14. – Magyarkanizsa, 1930. szept. 18.) pápai prelátus, prépost, esperesplébános 1892-ben került Magyarkanizsára. „A rendkívül művelt, világot járt plébánost egyházi rangokkal is kitüntették: a prépost címet 1902-ben kapta meg, míg 1905-től esperes-plébánosként tevékenykedett. Több évtizeden keresztül a helyi iskolaszék elnöki tisztét is betöltötte” (FEJŐS 2018; 80).

A kötet szövegei a gyerekekre leselkedő borzalmak tárházát tartogatják, amelyek többségükben valamiféle bűn következményei (lopás, hazugság, torkosság, szófogadatlanság stb.). Ezeket a hét főbűn, illetve a hét fő jellemhiba szerint is csoportosíthatjuk, illetve a könyvben ezek szembekerülnek a „jámbor tudatlanságból” elkövetett bűnökkel (például a „nem kinyílt agyú” Jancsi halálra ölelgeti a kiscsirkéket, míg édesanyja a piacon vásárol). Az erkölcsi tanulságok mellett, még talán az adott kor mércéi szerint is szigorúnak számító büntetőintézkedéseket foganatosítanak a szövegek felnőtt karakterei: „Persze, hogy szabad, sőt meg is kell verni a rossz gyereket” (MÁRTON 1925; 7–8), édesanyja az „intést suhogó nyirfaseprűvel róttá fel Julcsa emlékezetébe” (MÁRTON 1925; 7–8), de bevett fegyelmezési

eszköz volt az ételmegvonás is. A testi fenyítést ráadásul a *Bibliából*, a *Példabeszédek könyvéből* (23., 13.) eredezteti az elbeszélő: „gyermektől ne vond meg a fegyelmet. Mert ha megvered őt vesszővel, meg nem hal” (MÁRTON 1925; 9). Az erkölcsi üzenetek közvetítői elsősorban a bibliai idézetek, de a népi bölcsességek, közmondások szabályrendszerét is felhasználja Márton Mátyás („A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát”). Interpretálható a *Jancsi történetek* egyházi/katolikus propagandakiadványként¹, a szövegek végső intenciója ugyanis nem a gyönyörködtetés, az esztétikai élmény. Sőt, kifejezetten az elrettentés, a borzongtatás a szövegek tétje. Negatív, naturalista esztétikájának jó példája a levágott (de visszaforrasztott) ujj. A végső büntetést és példát bemutató történetben az engedetlen cigány gyerek, Géza fullad vízbe. Ebben az esetben Márton Mátyás eltávolító eljárása egy bizonyos szempontból már eleve kívülálló, idegen karakter vesztén keresztül tompítja a tragikumot. Nem új felismerés, de a legtöbb korai gyerekszöveg közös pontjaként azonnal szembeötlő a didaktikusság előtérbe kerülése. A *Jancsi történetek* záró bölcsesség, vagyis a munka jelentőségének hangsúlyozása ugyanakkor külön kiemelendő, hiszen szinte motivikus ismétlődése figyelhető meg egyéb gyerekszövegekben: „Az ember a munkára születik és a madár a röpülésre (Jób 5,7).”² (MÁRTON 1925; 53).

A legkorábbi vajdasági magyar gyerekkönyvek közül csupán egyre jellemző deklarált modernizációs törekvés: Gergely Boriska *Mesék* című könyve 1926-ban jelent meg Kanizsán, a szerző kiadásában. Megjelenését Milkó Izidor is segítette, aki előfizetőket toborzott a mesekötethez, míg Gergely Boriska e téren nem járt sikerrel. Levélében a körülményekre panaszkodik: „Először is nagyon szépen megköszönöm fáradtságát és szívességét, hogy előfizetőket szerzett nekem. Bár ezerszeres arányban viszonzhatnám ezt, akkor igazán boldog lennék. Lehet, hogy az emberek szívesen jegyeznek egy könyvre, amit Ön szeretetükbe ajánl... Sajnos, amikor Ön ily sokat ad értem, nekem semmim sincs, amit adjak Önért. A pénzesek előtt súlytalan vagyok, a szellemiekért sóvárgók rendszerint pénztelenek. Így, sajnos, egyetlen előfizetőről sem számolhatok be ezidáig... Hálas köszönettel nyugtázom az előre beküldött előfizetési díjakat. A

¹ Jóllehet világszépen alapvetően keresztényi: „A jó Isten nekünk teremtette az állatokat, de nem azért, hogy kinozzuk” (MÁRTON 1925; 6).

² A *Károli-biblia* alapján ezen a helyen a következők állnak: Hanem nyomorúságra születik az ember, amint felfelé szállnak a parázs szikrái.

könyv a művész miatt megkésett egy hetet. Ugyanis azt mondta, hogy kézzel fogja színezni őket, és ezért nem lehetett elkészíteni. Közben elutazott, még most mégis munkába kellett fogni a bekötést... A szerkesztőségek már kaptak, és úgy tudom, szó lesz róla a lapokban. Remélem, tetszeni fog Önnek, bárha nekem némi csalódást okozott Balázs a színezéssel és a nyomdász a lapok számával és a fődél keménységével” (idézi: CSÁKY S. 1988; 110–111).

Gergely Boriska mesei programját a *Vajdasági Írás* hasábjain hirdette meg, így gyerekprózájára (a kortárs irodalmi diskurzusban ez szinte kizárólag a mese) érvényesnek tekinthetjük. Programjába emelte a mese modernizációját, a mesei nyelv megújítását. Annak ellenére, hogy a szerzőt az irodalomtörténet leginkább dilettánusként, műkedvelőként jellemzi, művei, publicisztikája, szervezői tevékenysége fontos szerepet játszott az induló irodalmi életben. „Sajnos más hangjátékot nem kaptam. Gergely Borcsa küldött egyet, amelyért legalább 15 évi várfogság járna. (A szerb lány magyar himnuszt énekel stb.)” (Szenteleky Kornél levelének részlete 1932-ből, idézi: MÁK 2013; 195). Meghirdetett „programja” szerint „új meseformákkal kell hidat vernünk a ma gyermekének részére a holnap költőihöz” (GERGELY 1983; 148). Ennek a korábban már említett *Mesék* című köteten túl a *Nagyokról – kicsinyeknek* (1933) című kultuszmeséi voltak a hordozói. Gergely Boriska előképének tekintette Benedek Elek és Pósa Lajost (utóbbiról egy allegorikus mesét írt, amelyben a Pósa „mesefaként” felülkerekedik a világ többi nagy mesemondóján). Fried István véleménye szerint az utóbbi kötet megírásában is Benedek Elek hatása ismerhető fel: „bizonyára Benedek Elek: *Nagy magyarok élete* című sorozata ihlette. A mesei hang, mely olykor szentimentalizmusba csap át, azonban nem illik a művész-életrajzokhoz, így e kísérletnek nem is lett visszhangja. Amit a kötet bevezetője dicséretként hangsúlyoz: »Irodalomtörténet és kultúrhistoria mesével cukrozva«, abból mi már csak a túlcukrozott s ezért émelyítő ízeket érezzük” (FRIED 1971; 106).³ A szerkesztői bevezető „mesével cukrozva” kitétele is ellentétes irányba hat, mint az író nő ars poeticája, hiszen ez a cukros mellékíz is egy századdal korábbi kontextust indukál.

Gergely Boriska prózái szerzőjük naiv és szentimentális pozíciójáról tanúskodnak, a mesék szövegen kívüli valósághoz kötött világképe

³ Gergely Boriska *Nagyokról – kicsinyeknek* című kötetéről bővebben lásd: HERÉDI 2017; 76–83.

irreális, és az olvasók történeti tapasztalata által érvénytelenedik. A formuláiktól megfosztott meseszövegek kiüresednek, hiszen az általa oly megvetéssel említett archaikus műfaji elemek leválasztása után Gergely Boriska nem képes valódi alternatívát felmutatni (főként a *Nagyokról – kicsinyeknek* esetében). Szenteleky Kornél 1926-ban, a *Mesékről* írt bírálatában a mesehagyományban elhelyezve megjegyzi, hogy ezek a történetek sem nem fabulák, se nem anderseni értelemben vett mesék, ugyanis „Gergely Boriska a mában él, és a ma gyermekének mesél. Nem tudja megőrizni a meseköltés tisztaságát és talajtalanságát, az idő- és térbeli határozatlanságot, a tiszta esztétikai törekvéseket” (SZENTELEKY 1999; 135). A meséiben megképzett társadalmi illúziót a háborús–militáns szövegek világképe és beszédmódja oszlatja el és váltja fel az ötvenes években, amelyet ezután a hatvanas–hetvenes évek fordulóján kezdenek lebontani a gyerekirodalomban (BENCE 2001).

A *Mesék* kötet az *Egy szem buza* című történettel indul. A rétegzett, több diegetikus szintet is tartalmazó szöveg narratív szituációja szerint egy öregapó mesél unokáinak, akik „nagyon értelmes, okos kisgyerekek voltak és a tanulságokat a mesékben mindig meg tudták fejteni” (GERGELY 1925; 3). A narrátor ezzel a nagyapóval beszélgeti el a tanulságos mesét, hogy végül a gyerek és a felnőtt karakterek is létrehozassanak egy-egy értelmezést, tanulságot fogalmazassanak meg, amely azután az olvasói szintre is kisugárzik. A magtörténet a szegénységtematika köré épül. A legfontosabb mesei elem ugyanakkor magát a megoldást hordozza: az isteni beavatkozás eredményeként a szegény gyerek megmenekül. A nagyapó értelmezésében is ez a „lehetetlenség” válik a meseszerkezet központi elemévé, pontosabban úgy interpretálja, hogy a mesei esztétikum hordozója ez a megragadhatatlan, de elképzelhető szépség.⁴ A történetek egy része mesei allegória vagy példázat, például arról, hogy „Hidd-El” lakói hogyan tanulják meg a „Mun-Ka” jelentőségét (*Hidd-El*), egy másik „mesében” Katica, egy szófogatlan, kikapós bogár jár majdnem pórul (*Katica*), de meseiséget felülíró természettudományos világkép tablója is olvasható (*Holdszugár kisasszony*). A *Csodapalást* szegény embere, akármennyire is szegény volt, úgy érezte, szüksége van egy tizenket-

⁴ „Ugye arról, hogy a mesének szépnek kell lennie, miként a gesztenyétől is megkívánjuk, hogy jó legyen! Már most ami a legszebb volt a mesében, ugye az, ami megfoghatatlan és amit mégis ugye milyen szépen el lehet képzelni!” (GERGELY 1925; 10).

tedik utódra is, hiszen csak így teljesedik be a boldogságot biztosító mesei formula. Gergely Boriska meséiben a szegénység kiemelt kategória, amely nem egyenlíthető ki a boldogtalansággal, nincstelenséggel, lelki szegénységgel minden történetben: „A Szépséget, a Jóságot és a Szeretetet a kunyhóban is keressétek, ne csak a kastélyokban” (GERGELY 1925; 65). *A repülő ember* című szövegben a szegénység a betegség fogalomkörébe kerül. „A középkori díszbe öltözött várkisasszony, teli ékszerekkel és a huszadik század levegő embere a bőrkabátban” (GERGELY 1925; 76) találkozása a régi és új világ túlzó kontrasztját rajzolják ki. A történet narrátora a haladást képviselő Pilóta oldalán áll, ezáltal tagadva mindent, ami a mesei világ sajátja. A „középkori csodabogár” (GERGELY 1925; 80) nagyapja kastélyában él elzárva a külvilág valóságától, amely kizárólag romantikus képzetek formájában létezik számára. A Pilóta ismeri a külvilágot és annak látható és láthatatlan jelenségeit (pl. hogy a szegénység olykor rejtőzködik), felülről néző perspektívája a tudás kitüntetett helyzetébe helyezi, míg a várkisasszony középkori naiv perspektívája tágításra szorul. A megoldás erre a kisasszony valódi mesés kincse, amely kissé leegyszerűsíti a problémát a vagyoni egyenlőtlenségekre: „De hiszen nem az emberek, a házak lesznek újak – csodálkozott a lány a pilóta beszédén. – Új otthon, új élet, új embert teremt: A szegény ember meghal, és megszületik a boldog ember” (GERGELY 1925; 85). Míg a korábbi történetekben romantikusabb, vagy ha úgy tetszik, mesei háttérrel kap a szegénység, a kiemelt helyen szereplő, kötetzáró, *A repülő ember*ben radikálisabb színezetűvé komorul. Ily módon távol kerül az olyan meseire hangolt történetektől, mint a *Pindurka* című. Utóbbi egy otthonnak nevezett csillogó csodapalotában játszódik, mesekezdő formulája pedig módosul: „Egyszer volt, hol nem volt, – még Kutykurutyujfalun is tulnan – volt egyszer egy szegény árva Őrzőangyal” (GERGELY 1925; 11). A *Pindurka* tétje is sokkal inkább gyerekdimenziójú, benne nem a társadalmi egyenlőtlenség felszámolása zajlik, hanem a gyerekolvasó félelmeinek (alvás, fürdés és főzelék) legyőzésében segítő szöveg születik.

Míg egész Jugoszláviában virágzott a népmesék kiadása, illetve a fordításirodalom, addig a vajdasági magyar irodalomban a műmese műfaja nem örvendett széles népszerűségnek, és e címkézés valójában csak néhány esetben volt érvényesíthető. Éppen ezért is annyira szembeötlő a modernizációs kudarc ezen a területen: az 1971-es, Jékely Zoltán által átírt és stilizált *Szélördögig*, amelyben bácskai

népmesék jelentek meg Penavin Olga gyűjtése alapján, nem is beszélhetünk valóban sikerült vállalkozásról. A nagylelkűen idesorolt szövegek többsége ugyanis nem nevezhető (mű)mesének. A *Szélördög* is modernizációs modellt állít fel, átdolgozza, transzformálja a mesei nyelvet, hogy az a korabeli olvasó szociokulturális tapasztalathálójához közelítsen. Több újszerű, „modern” elemet, új fordulatot épít be a mesékbe: „Árgyélus királyfi cigarettázik, az öreg koldus telefonál, és az ördög is vasúti szerencsétlenség megjátszásával kísérti meg a derék legényt” (PENAVIN–JÉKELY 1971; 155). Ez az áthelyezési művelet, az eszközkészlet modernizálása valójában a népművészeti alkotásoktól, meséktől, balladáktól sem idegen, ameddig visszavezethetően létezik szóbeli formájuk. A mesei alapforma, struktúra legtöbb esetben mindezek ellenére érintetlen marad. A Forum és a Móra közös kiadványaként 15 800 példányban megjelentetett könyv meséiben az öregapámból idős bácsi, a csárdából vendéglő lett. Ezek a változtatások azonban a mesei szerkezetet nem érintették, a tündérmese is tündérmese maradt, a csalímese is megőrizte jellegzetességeit. Kolozsi Tibor kritikájában kitér arra, hogyan változott meg maga a primer bácskai népmesekorpusz: „A bácskai népmese képanyaga bővült tehát valami valóságanyaggal, s ha esztétikailag ez nem is jelent semmit, de mindenképpen közelebb került hozzánk – éppen akkor, amikor másrészt a felnőttek irodalma olyan hatalmas léptekkel eltávolodott a valóságtól. S hogy ez a közeledés teljesebb legyen, föl-fölvillan még a hazai táj is – a mesébe beleszótt klumpa, amely közismerten bácskai tájszó, sőt még a többenemzetiségű környezet is, mert hát egyik mese hőstét Pájó bácsinak hívják” (KOLOZSI 1972; 255). Ha Kolozsi Tibor meglátásait elfogadjuk, akkor részben azt az eszményt látjuk megvalósulni, amelyet Gergely Boriska hirdetett meg programjában közel fél évszázaddal korábban, mindezt a népmese természetes közegében, organikusabb formában.

Második félidő

Bori Imre Arányi Jenő *A szentendrei bíró* (1934) című, Mátyás király uralkodásának idején (magyarok és szerbek közös harca a török ellen) játszódó regényében ismeri fel az első gyerekkönyvnek tekinthető művet. A valódi gyerekirodalom születését pedig Debreczeni József „egy háború előtti regényének korszerűsített változatában” (BORI 2007; 325) látja, amely 1953-ban jelent meg ilyen „korszerűsített” formában. Debreczeni Budapesten született, és csak 1945 után

telepedett le végleg Jugoszláviában. Az eredetileg 1939-ben megjelent *Az első félidő* szemléletében valóban előrevetíti azokat a tartalmakat, amelyek később meghatározóak lesznek az ifjúsági és gyerekirodalomban. Debreczeni a címválasztás ellenére nem kizárólag a futballt teszi meg témájának, hanem a gyerekkor létformáját, és annak a felnőttéssel, az étellel való találkozásának pillanataiban rögzíti. A főhős elszökik, de nemcsak a család anyagi helyzete miatt, hanem mert „engem pedig valami vonz ki az életbe” (DEBRECZENI 1958; 28). A szökés motívuma majd a 70-es évek ifjúsági regényeiben válik központi metaforává. A „korszerűsítés” (osztályharcos öntudat, sztrájk, internacionálé) ellenére a főhős, Tomi visszatér otthonába és a polgári életbe. Szintén 1953-ban jelent meg Thurzó Lajos *Tavaszi Jánoska elindul* című verses elbeszélése, amelyben az iskolába induló gyermek szocializációja helyett inkább kollektívizálás zajlik, ő már felnőtt, „hasznos” (THURZÓ 1988; 18) akar lenni. A kötet eszménye a keményen dolgozó „új ember” (THURZÓ 1988; 26), és akit „vár a büszke gyárunk / vár a munkaverseny” (THURZÓ 1988; 14).

Fehér Ferenc nem véletlenül hangsúlyozza⁵ az 1957-ben megjelent *Zimi-zumi bál*ról (Sebestyén Mátyás) írott, meglehetősen szigorú hangú kritikájában, hogy „nálunk mindig enged néhány lyukat a nadrágszíján az, aki a gyermeknek ír” (FEHÉR 1957; 428). Sebestyén esetében főként abban látja a problémát, hogy „hiányzik témaköréből a gyermekek élete, a való, reális élet, falusi-városi motívumok és a technika olyannyira vonzó motívumai” (FEHÉR 1957; 429). A *Zimi-zumi bál* didaktikus verses meséit, narratív költeményeit (például „A port, sarat mindig kerüld, / Tiszta ruhád, cipőd becsüld”, „Indulnak új / Küzdelemmel / A pionírcsapatok”, „Boldogabb lesz, gazdagabb lesz / S erősebb is szép hazánk”, idézi: FEHÉR 1957; 430), Herceg János *Vas Ferkó, a vitéz kovács* című történelmi/mondai elbeszélése (1958), Major Nándor *Krumplilovacsok* (1959) és Sulhóf József *Csöpi* (1961) című könyvei követik.⁶

⁵ Mindeközben fontos gyerekirodalmi alkotója ő is a vajdasági magyar irodalomnak, akinek versein generációk nőttek fel.

⁶ Utóbbi radikálisabb irányvonalat képvisel. A történet szerint egy magyar partizánlány hal hősi halált. Mindezek nem számítottak kirívónak akkoriban, hiszen az óvodásoknak és az általános iskolásoknak szóló *Mézeskalács* egyik első lapszámában is kivégeznek egy fiút a fehérgárdisták. Utolsó gondolatai nem lehettek mások, mint „Anyám... Kupa... Négylevelű lóhere... Fölszabadulás”.

A fentiek közül Herceg Jánosé sikerkönyvnek is tekinthető, ugyanis az 1955-ös kiadást két újabb követte (1958, 1980). A *Vas Ferkó* az irodalmi lexikon műfaji besorolása szerint mese. Főhősének a vajdasági geokulturális térben való pozicionálásán keresztül Herceg hangsúlyozza alakjának sokszínűségét, rámutat a változatokban élés népköltészeti jellemzőjére, és a lokális mondavilágok párhuzamosságait, átjárhatóságát is beépíti metanarrációjába. „A szöveg a fenti textuális játékon túl azokról a kutatói meglátásokról is tudósít, amelyek azon a véleményen vannak, hogy ez a nagyerejű, igazságos legény a nép képzeletében él csupán” (HERCEG 1958; 6). A szöveg önmagáról ugyanakkor olyan meseszöveggként nyilatkozik, amely védelmet élvez azáltal, hogy a valóságigénnyel szemben hangsúlyozza fikciós voltát. Emellett bizonyos szerkezeti elveknek is meg akar felelni: „a mese mégiscsak mese és olyan, mint a kismalac: ha füle, farka van, akkor nincs semmi hiba” (HERCEG 1958; 6). A történet szerint Vas Ferkó már fiatalkorában malomkövekkel játszott, afféle szerény ellen-Toldiként azonban nem vágyik katonai karrierre, ugyanakkor büszke figura, igyekszik mindig helytállni: „De nem csak erős volt, hanem szép is és olyan jószívű, hogy az már csodaság” (HERCEG 1958; 9). Az elbeszélés első konfliktusa a „nagyságos földesúr lányának” a sértődöttségéből fakad. Ő vitette el Vas Ferkót katonának, miután a kovács visszautasította közeledését. Vas Ferkó a nép tiszta fiát testesíti meg, rendíthetetlen és bemocskolhatatlan, statikus hős, akinek alakját erős kontrasztokkal emeli ki Herceg. Az uralkodókkal való találkozás jeleneteiben építi fel a narrátor ezt az ellentétet: a hímzett papucsos, pizsamás, kövér és gyáva Mohamed fővezér, a „köhögős vénember császár” (HERCEG 1958; 41) hitvány, eltúlzott figurák. A történet második konfliktusa már nem személyes, hanem társadalmi szintű, abból adódik, hogy Ferkó nem lojális az uralkodóhoz, nem a rang, hanem az emberek szenvedése érdekli: „nem a császár miatt haragszom a törökökre. A császárt én éppúgy nem ösmerem, mint magát” (HERCEG 1958; 32) – jelenti ki a török vezérnek. A császár uralkodóként is alkalmatlan, a népe fellázad ellene. És ahogyan egy mondából kilépő, évszázados tradíciókat, erkölcsöt hordozó és megjelenítő figura áll elé, úgy kerül napfényre a kettejük világa között tántorgó szakadék (ráadásul Ferkót, a mondai hőst Fracsicusnak nevezi). A népmesei világ már csak üres gesztusokban, felejtésre kárhozottat szokásként van jelen a császári udvarban. Herceg János ezenfelül bevezeti az irónia kategóriáját is a vajdasági magyar gyerekirodalomba.

A császár nem létező lánya kezét, illetve a fele királyságát is Ferkónak szánja: „Ilyenkor az a szokás, hogy a király feleségül adja a vitézhez a lányát és hozományul a fele országot. De nekem nincs lányom. Igaz?” (HERCEG 1958; 42).

Bori Imre irodalomtörténete nem tesz említést Kopeczky László *Segítség, lopok* (1961) című művéről, noha a Kópé álnéven is publikáló Kopeczky megkerülhetetlen alakja a vajdasági magyar kultúrtörténetnek: ő fordította a Talpraesett Tom, vagyis Lucky Luke képregényeket is. A *Segítség, lopok* regény szövegének eredetije – rádiójáték formájában – már 1969-ben megjelent az *Éva naplója* című kiadványban. A humoros, burleszkszerű hangjátékból készült kisregényt is a helyzetkomikum és dialógusok szervezik. A humor beemelése, egyáltalán a könnyed, viccelődő hangnemű gyerekkönyvek sem a Kopeczky-regényt megelőzően, sem azóta nem igazán jellemzőek Vajdaságban.

A hatvanas években jelenik meg továbbá Bogdánfi Sándor *A nagy kaland* (1961) és Sulhóf József *A nagy mutatvány* (1969) könyve is, még ha a Bogdánfi-kötet besorolása kétséges is. Bori azon a véleményen van, hogy ebben a periódusban „a gyermekkor képeinek lírikus megidézése került előtérbe” (BORI 2007; 326). Ennek az egyik emblemikus példája Németh István *Lepkelánc*⁷ (1961) című, antológia-darabokat is tartalmazó kötete. A finom, érzelmes történetek erős kontrasztban állnak egymással. A megírt történelmi tapasztalatokat (például a zsidók elhurcolása), traumákat, a gyereklélekrajzot, az emberi kapcsolatok érzékeltetését is felvállaló szövegek között találhatóak olyan darabok is, amelyek mögül hiányzik a hitelesítő élményanyag. A nagy hatású, 1969. évi regénypályázat szövegeiben köszön vissza majd az a lírikus, visszaemlékező (vagy azt modelláló) hang, amelyet Németh István itt megteremt: „Mellékes, hogy mit, fontos, hogy szívbe markoló legyen. Hogy aki elolvassa, azt megindítsa...” (NÉMETH 1976; 9). Bence Erika ennél még nagyobb jelentőséget tulajdonít a Németh-kötetnek: „nemcsak a gyermekkori személyesszubtilis emlékek megjelenítésének lehetőségeit érzékelteti az írói opuson belül, de egyáltalán a modern értelemben vett gyermekirodalom tartalmainak és formáinak létrejöttét is bejelenti a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalomban” (BENCE 2001; 31–32). Németh Ist-

⁷ A könyv mérete, kialakítása nagyon hasonló a Kopeczky-kötethez, mintha egy sorozat részét képeznék.

ván könyve önmagában is kiemelendő kötet, de egyértelműen fontos szerepet játszik a vajdasági magyar gyerekpróza alakulástörténetében éppúgy, mint az életmű egészére nézve is, ugyanis Németh továbbviszi azokat a beszédmódokat, amelyeket a *Lepkelánc* is felmutat.

A neutronok nem harapnak

A tudományos-fantasztikus irodalom egyes komponensei Szentelky Kornél és Szirmai Károly novelláiban is felfedezhetőek. Mindazonáltal Kovács Sztrikó Zoltán nevéhez köthető az olyan, ma kurióznak tekinthető művek megírása, mint a *Fizi Karcsi kalandjai* című futurisztikus, sci-fi elbeszéléskötet (1959), valamint *A lábfülesek bolygóján* és a *Csodálatos Bukfencia* (1961).⁸ A felsorolt művek a szépirodalom, a tudománynépszerűsítés és az ismeretterjesztő irodalom határterületén mozognak. A meseiségből és a fantasztikumból ugyanúgy táplálkoznak, mint a természettudományos világképből. Kovács Sztrikó⁹ azt nyilatkozta könyveiről, hogy mivel „mégiscsak a természet ismeretét terjesztem, ha így áttranszponálva is, hogy emészthetőbb legyen. Ez becukrozott orvosság” (VÉKÁS 2010; 149). Az anakronisztikus ars poetica Gergely Boriska íróportréinak előszavát is felidézi, a *Fizi Karcsi kalandjainak* „üzenete” pedig a *Jancsi történetek* végső tanulságát visszhangozza a munka fontosságáról: „Mert csak a dolgozó az értékes ember” (KOVÁCS SZ. 1959; 53).

Fizi Karcsi kalandjainak alaptörténete egyfajta hibrid gulliveriáda és robinzonád: Fizi Karcsi tíz–tizenöt évig egy hajón raboskodott Fizi Katóval, ezért keveset tudott a világról. Miután hajótörést szenvedtek, és elindultak felfedező útjukra, elkezdik összegyűjteni azt a tudásanyagot, amelyet később a regényben is továbbadott Karcsi. Először a Futball-szigetre kerültek, ahol a bennszülöttek gondolkodását a futball határozta meg (így a számok közül is csupán az ötöst, tizenegyest és tizenhatost ismerték). Ezután a „Kaubojsziget” következett. Azonban itt sem lelték meg a számukra életmentő tudást: sem a háborúskodás, sem a sport nem menthette meg az életüket, az egzisztenciát, csupán a Fizika-szigeten élő „fizikaiak tudománya és a fizikai munka” oltalmazhatja meg (KOVÁCS SZ. 1959; 15). Az

⁸ Fontos adalék, hogy már korábban, 1956-ban megjelent *Üstökös* című regényes Tesla-életrajza is.

⁹ Foglalkozását tekintve fizikus, pedagógus, író, grafikus volt. Továbbá a *Napló Habostorta* című gyerekmellékletét írta és illusztrálta.

allegorikus történet zárlatában ezt még tovább fokozva egy agyagedényben parazsat is kaptak a gyerekek a szigetlakóktól. Figyelmet érdemel a szöveg közvetítette konok hit a természettudományos haladásban, ahogyan az is, miként képzelte el könyvében Kovács Sztrikó Újvidék városát az ezredfordulóra. Mindezeket túl a mai olvasó ráismerhet azokra a problémákra, amelyek ma már globálisan foglalkoztatják az emberiséget, és amelyek a környezetszennyezésből, az atomenergia használatából, a mezőgazdasági terjeszkedésből stb. következnek (a könyvbéli pacsirta már a mezőgazdasági munkagépek dallamát sajátítja el!).

A *Fizi Karcsi kalandjainak* szövegvilága a népmesék ellenében képződik meg. Azokban a „csacsi mesékben” (KOVÁCS SZ. 1959; 5) mindenféle szörnyűség történik, amelytől a mesehallgató gyerekek napokig retteghetnek. Argumentációja a saját igazság hirdetése mellett valóságos ellenségképet lát a mese, vagyis a „vénasszonyos babona” (KOVÁCS SZ. 1959; 6) képében. És akármennyire is mesének nevezi a narráció ezeket a történeteket, azok többségükben ellenállnak ennek. Műfajilag is sokszínű könyvről van szó: egyes részek szinte tisztán párbeszédre épülő szövegek (például a Nap és a Föld közötti dialógus), de találhatóak benne vallomások, levelek, eredetmesék, beszámoló, „ének” és rímes prózaszövegek is. A szöveg stílusa és nyelvi megformáltsága, az alliteráló nevek burjánzása is (Foton Feri, Elektron Elemér, Áram Áron) ma már komikus hatást keltenek.

A *lábfülesek bolygóján* egységesebb, összefüggő fejezetekből áll. 1999-ben járunk a modern Újvidéken, Dušan, Dušanka, Karcsi, Sári és Miska urániumrakétáikkal („mert az urániumreaktor a leggazdaságosabb”, KOVÁCS SZ. 1983; 5) a lábfülesek bolygójára utaznak, ahol azután a történet felveszi egy kortárs YA disztópia sajátosságait: a gyerekek buktatják meg az elnyomó lábfülesek diktatórikus, kizsákmányoló rendszerét. Mindezek ellenére didaxisa legalább annyira kifejezett, akár a Fizi Karcsi-könyvé.

Beder István *Tűzkorong* (1966) című műve kiforrottabb, érett, disztópikus vonásokat mutató tudományos-fantasztikus regény, amely ifjúsági irodalom határmezsgyéjén mozogva, inkább az *all age* (HERMANN 2017) kategóriájával írható le. A regénybeli hidegháborús környezetben az atomenergia kétféle felhasználása is felmerül: az egyik a bombák gyártása, a másik a Csillagtűz nevű termonukleáris kemence, amely „forradalmasítaná a termelést,

csökkenthetné a munkaidőt...” (BEDER 1966; 149). Nem csupán a mai YA irodalomban felbukkanó disztópikus elemeket (például a regény színhelye egy elszigetelt terület, kiemelt szerep jut a kiváltságosoknak stb.) találhatjuk meg, de az elnyomás/elnyomatás hatalomtechnikai arzenálját is felfedezhetjük. Akárcsak a katonai hierarchia különböző szintjén álló emberek vetélkedését, ahogyan a rendszer felfalja saját gyermekeit. Khan vezértábornagy, Bard tábornagy vagy Rem tábornok mindenhová kifüggesztett fotóinak árnyékában kitelepített, megölt, megfigyelt, aktázott lakosokról, tudósokról olvasunk. „A kisember nem részese, csak játékszere a hatalomnak, parányi lény, porszem a tankok és rakétalövegek árnyékában. Intrikák és palotaforradalmak kimenetelétől függ a sorsa, mint a középkorban. Életkockázat nélkül nem tiltakozhat” (BEDER 1966; 147). Az uralkodó ideológia vallásos konnotációt kap. Khan művei, gondolatai egész polcokat töltenek meg. Dogmáinak többféle értelmezése is létezik, míg vannak olyan szereplők is, akik nem fogadják el az államvallást/ideológiát. Az egyiküknél a következőképpen artikulálódik mindez: „Add meg a vezértábornagynak, ami a vezértábornagyé! Áldozd föl egyéniségedet és munkád gyümölcsét fényes oltárán: imádd szobrát, képét, és ne vesd meg közvetlen környezetét, az államnagykok zárt és kiváltságos csoportját, mert akkor Őt veted meg. Hallgasd áhitattal az igéjét, mert Ővé a hatalom és a dicsőség...” (BEDER 1966; 23).

Burai Jóska színre lép

A Forum 1969-es ifjúsági regény pályázata volt az az esemény a vajdasági magyar gyerekirodalom horizontján, amely jelentős paradigmaváltást hozott el a prózában: a gyerekkor, a gyermeki létállapot és konfliktusok irodalmi reprezentációja kiszorította és poétikájával/esztétikájával elhalványította a háborús narratívát, vagy ahogyan Domonkos István *Via Italia!* című regényében látjuk, a társadalomkritikától sem riadt vissza. Ezen változások egy részéhez a tanulmányban már számba vett előzmények is szükségesnek mutatkoztak, másik forrásuk pedig az *Új Symposion* köré csoportosuló írók egymást támogató szellemi energiái voltak. Utóbbi bizonyítéka azoknak a szembevetendő kapcsolódási pontoknak a jelenléte, amelyek például Gion Nándor *Engem nem úgy hívnak* című regényét kapcsolja textuálisan Végel Lászlónak az egész korszakot meghatározó *Egy makró emlék-*

iratai című művéhez. De Burai J., Gion későbbi fontos hőséneke neve is Domonkos kisregényében hangzik el először mint a főhős álneve. A pályázat eredményeként kilenc ifjúsági regény jelent meg 1970–71-ben a Forum gondozásában, több esetben a budapesti Móra kiadóval közösen. A mennyiségileg és minőségileg is kiteljesedő gyerekirodalom tehát csak 1969 után jött létre Vajdaságban, valószínűsíthetően nem függetlenül a társadalmi mozgásoktól.

Kiadások

- BEDER István (1966): *Tűzkorong*. Forum, Újvidék
BOGDÁNFY Sándor (1961): *A nagy kaland*. Forum, Újvidék
DEBRECZENI József (1958): *Az első félidő*. Testvériség-Egység, Noviszád
GERGELY Boriska (1926): *Mesék*. A szerző kiadása. Léderer Manó, Sztara Kanizsa
GERGELY Boriska (1933): *Nagyokról – kicsinyeknek*. Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica–Noviszád
HERCEG János (1958): *Vas Ferkó*. Második kiadás. Testvériség-Egység, Noviszád
KOPECZKY László (1961): *Segítség, lopok*. Forum, Újvidék
KOVÁCS SZTRIKÓ Zoltán (1959): *Fízi Karcsi kalandjai*. Forum, Újvidék
KOVÁCS SZTRIKÓ Zoltán (1983): *A lábfülesek bolygóján*. Forum, Újvidék
MAJOR Nándor (1959): *Krumplilovacsák*. Forum, Újvidék
MÁRTON Mátyás (1925): *Jancsi történetek*. Szent Antal Nyomda és Irodalmi Vállalat, Szubotica
NÉMETH István (1961): *Lepkelánc*. Forum, Újvidék
PENAVIN Olga – JÉKELY Zoltán (1971): *Szélördög*. Móra–Forum, Budapest–Újvidék
SEBESTYÉN Mátyás (1957): *Zimi-zumi bál*. Testvériség-Egység, Újvidék
SULHÓF József (1961): *Csöpi*. Forum, Újvidék
SULHÓF József (1969): *A nagy mutatvány*. Móra–Forum, Budapest–Újvidék
THURZÓ Lajos (1988): *Tavaszi Jánoska elindul* (negyedik kiadás). Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék

Irodalom

- BENCE Erika (2001): Szakaszok és törekvések. *Híd*, 1–2, 29–39.
BORI Imre (2007): *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Újvidék
CSÁKY S. Piroska (1988): *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Forum, Újvidék
FEHÉR Ferenc (1957): Egy könyvről és gyermekirodalmunk alapvető kérdéseiről. *Híd*, 6, 427–431.

- FEJŐS Sándor (2018): *Művelődés és kultúra a dualizmus kori Magyarországon (1867–1918)*. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/9963/1/Doktori%20dissz.%20fejossandor_ildijav.pdf (2019. márc. 26.)
- FEKETE J. József (2003): Előlegezett bizalom a gyermekirodalomnak. *Üzenet*, 4. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/85/fekete.html> (2019. márc. 26.)
- FRIED István (1971): „ÜZEN A VAJDASÁG”. *Hungarológiai Közlemények*, 9, 101–107.
- GERGELY Boriska (1983): Hogyan meséljünk? In *Ugart kell törnünk. Válogatás a Vajdasági Írásból*. Forum, Újvidék, 146–148.
- HERÉDI Károly (2017): Író-apokrifek. *Híd*, 7, 76–83.
- HERMANN Zoltán (2017): Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez. In *Mesebeszéd. A gyerek és ifjúsági irodalom kézikönyve*. FISZ, Budapest
- KOLOZSI Tibor (1972): Közelebb a valósághoz. *Üzenet*, 4, 253–256.
- MÁK Ferenc (2013): *Magyarok a Vajdaságban 1918–1945*. VMMI, Zenta
- NÉMETH István (1976): Vallomás. In *Lepkelánc*. Bővített kiadás. Forum, Újvidék
- SZENTELEKY Kornél (1999): P. Gergely Boriska: Mesék. In *Új életformák felé*. Forum, Újvidék, 134–135.
- VÉKÁS János (2010): Kovács Sztrikó Zoltán. In *Utak*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 139–160.